

FARG'ONA OBLASTI BOSHQARUVINING ME'YORIY- HUQUQIY ASOSLARI (1786-1917-YILLAR)

Raupova Mushtariybegim

Ilxomjon qizi

Andijon davlat chet tillari instituti, Ijtimoiy

gumanitar fanlar, pedagogika va

psixologiya kafedrası o'qituvchisi,

raupovamushtariy@gmail.com Tel: +998-94-283-88-95

Annotatsiya: Ushbu maqola XIX asrning 50–70-yillarida Rossiya imperiyasi tomonidan O'rta Osiyoni bosib olish jarayonida tashkil etilgan Turkiston general-gubernatorligi tarkibidagi Farg'ona oblastining me'yoriy-huquqiy asoslarini tahlil qiladi. Maqolada oblastning tashkil etilishi, boshqaruv tuzilmasi, hududiy bo'linmalari, iqtisodiy va ijtimoiy jihatlari mustamlakachilik siyosati nuqtai nazaridan ko'rib chiqiladi. Asosiy e'tibor Rossiya hukumatining qonun loyihalari va nizomlariga qaratilgan bo'lib, mahalliy aholi boshqaruvi va iqtisodiy o'zgarishlarning ta'siri yoritilgan. Maqola ilmiy manbalar asosida tayyorlangan va O'zbekiston tarixiy tadqiqotlari uchun muhimdir.

Аннотация: Настоящая статья посвящена анализу нормативно-правовых основ управления Ферганской областью в составе Туркестанского генерал-губернаторства Российской империи в период второй половины XIX – начала XX века. В работе рассматривается процесс образования области после завоевания Кокандского ханства в 1876 году, структура административного управления, территориальное деление, а также экономические и социальные аспекты в контексте колониальной политики России. Особое внимание уделяется ключевым законодательным актам и положениям (временное Положение 1865 г., Положение об управлении Туркестанским краем 1886 г. и др.), роли военных губернаторов, сохранению элементов местного самоуправления

на низовом уровне и влиянию колониальной эксплуатации (особенно расширению хлопководства) на местное население и хозяйство. Статья подготовлена на основе научных источников и представляет интерес для исследований по истории колониализма и государственного управления в Средней Азии.

Kalit soʻzlar: Turkiston general-gubernatorligi, Farg'ona oblasti, harbiy gubernator, Muvaqqat Nizom, Mustamlakachilik siyosati, Uyezdlar, Volostlar, Paxta va ipak yetishtirish.

Ключевые слова: Туркестанское генерал-губернаторство, Ферганская область, военный губернатор, Временное Положение, колониальная политика, уезды, волости, выращивание хлопка и шелка.

Kirish: XIX asrning ikkinchi yarmida Rossiya imperiyasi Oʻrta Osiyoga qarshi olib borgan bosqinchilik urushlari natijasida Qoʻqon, Xiva xonliklari va Buxoro amirligi hududlari zabt etildi. Bu jarayon milliy davlatchilikni yoʻq qilib, mustamlakachilikka asoslangan harbiy-maʼmuriy boshqaruv tizimini joriy etdi. Turkiston oʻlkasi imperiyaning boshqa hududlaridan keskin harbiylashganligi bilan ajralib turdi. Rossiya hukumati 1865–1916-yillarda ishlab chiqqan oʻnta qonun loyihasi (1865, 1867, 1871, 1873, 1882, 1884, 1886, 1908, 1912, 1916) orqali boshqaruv asoslarini belgiladi. Ushbu loyihalar adliya, moliya, harbiy va ichki ishlar vazirliklari tomonidan oʻzgartirildi. Dastlab 1865-yilda Toshkent shahri va atrofdagi hududlar asosida Turkiston oblasti tashkil etilib, unga “Muvaqqat Nizom” qoʻllanildi. Bu nizomning asosiy maqsadi bosib olingan yerlarda tinchlik va xavfsizlikni taʼminlash edi.

1867-yilda imperator Aleksandr II farmoni bilan Turkiston harbiy okrugi va general-gubernatorligi tashkil etildi. General K.P. Kaufman birinchi general-gubernator etib tayinlanib, cheklanmagan vakolatlarga ega boʻldi. General-gubernatorlik idorasi qoshida maxsus kengash tuzildi, u yer, soliq,

maorif va moliya masalalarini hal qildi. General-gubernator qarorlarni tasdiqlash yoki bekor qilish huquqiga ega edi. Boshqaruvda harbiy va fuqaraviy hokimiyat birlashtirildi, general-gubernator mahkamasi esa to'rt bo'limdan iborat bo'lib, ma'muriy, moliyaviy, soliq va maxsus ishlarni boshqardi.

XX asr boshlariga kelib, Turkiston general-gubernatorligi besh oblastga bo'lindi: Sirdaryo, Farg'ona, Samarqand, Yettisuv va Kaspiyorti. Ushbu oblastlarni podshoh tomonidan tayinlangan harbiy gubernatorlar boshqardi. 1876-yilda Qo'qon xonligi tugatilib, uning o'rnida Farg'ona oblasti tashkil etildi. General M.D. Skobelev birinchi harbiy gubernator etib tayinlandi. Oblast Qo'qon xonligi yerlarini qamrab oldi va Turkiston o'lkasining 1/7 qismini tashkil etdi.

Mustamlakachilar mahalliy urf-odatlar va an'anaviy hududiy bo'linmalarga e'tibor bermay, oblastni uyezdlarga ajratdi. Dastlab oblast Andijon, Namangan, Qo'qon, Marg'ilon, Chimyon va O'sh uyezdlaridan iborat bo'ldi. 1881-yilda Chimyon uyezdi bekor qilinib, hududi boshqa uyezdlar o'rtasida taqsimlandi. Uyezdlar volostlarga bo'lindi; oblastda 91 volost va 613 qishloq mavjud edi. Oblast maydoni 125 470 kv. verst bo'lib, aholisi 1 mln 572 ming 214 kishini tashkil etdi. Aholining 80% qishloqlarda yashadi, shaharlarda esa 384 ming 612 kishi. Ma'muriy markaz Yangi Marg'ilon (1908-yildan Skobelev) shahri bo'ldi, uning aholisi asosan ruslar va yevropaliklardan iborat edi.

Oblast boshqaruvi harbiy gubernator va oblast boshqarmasi tomonidan amalga oshirildi. Harbiy gubernator qo'shinga ham qo'mondonlik qildi. 1886-yilgi Nizomgacha oblast 1873-yilgi tasdiqlanmagan loyiha asosida boshqarildi. Ma'muriy bo'linmalar uyezdlar, bo'limlar, uchastkalar, volostlar, oqsoqolliklar va ovullarga ajratildi. Quyi bo'g'inlarda mahalliy vakillar (oqsoqollar, volost boshliqlari, ovul boshliqlari, miroblar, qozilar va sarkorlar) ishtirok etdi.

Farg'ona oblasti boyliklari bilan mashhur bo'lib, paxta va ipak yetishtirishda yetakchi o'rin egalladi. Rossiya imperiyasi paxta ekiladigan maydonlarni kengaytirishga harakat qildi, bu boshqa ekinlar va yaylovlar hisobiga amalga oshirildi. Rossiya Davlat mulklari vaziri A.V. Krivosheyn siyosatni uch yo'nalishda tasnifladi: "Paxta", "Sug'orish" va "Ruslarni ko'chirib o'rnatish". Oblastda hunarmandchilik, savdo, dehqonchilik va chorvachilik rivojlandi. Turkiston paxtasining 60–70%, ipagining 90% Farg'ona hissasiga to'g'ri keldi. Oblast neft va ko'mir qazib olishda ham oldinda edi. 1914-yilda oblastda 309 zavod mavjud bo'lib, ishchilar sinfi shakllandi. Bu oblastni Turkistonning sanoat markaziga aylantirdi.

Ushbu mavzuning asosiy xulosasi shundan iboratki, Farg'ona oblastining boshqaruv tizimi Rossiya imperiyasining klassik mustamlakachilik modelining yorqin namunasi bo'lib, harbiy hokimiyatning mutlaq ustunligi, mahalliy davlatchilik institutlarining (xonlik tuzumi) zo'ravonlik bilan yo'q qilinishi va iqtisodiy ekspluatatsiyaga (ayniqsa monokultura – paxtaga) qaratilganligi bilan ajralib turdi.

- Mahalliy an'ana va urf-odatlarga e'tiborsizlik, hududiy bo'linmalarining sun'iy ravishda o'zgartirilishi, yer va suv resurslarining markazlashgan nazoratga o'tkazilishi milliy boshqaruv tizimining butunlay barham topishiga va ijtimoiy qatlamlanishning kuchayishiga (mardikorlik, chorikorlikning ommalashishi, dehqonlarning 80% gacha yersizlashishi) olib keldi.

- Iqtisodiy jihatdan oblast Turkistonning "paxta va ipak makoni"ga aylandi, ammo bu rivojlanish mustamlakachilik manfaatlariga xizmat qildi: paxta maydonlarining kengayishi yaylov va boshqa ekinlarni qisqartirdi, suv tanqisligini kuchaytirdi va ekologik muammolarning dastlabki asoslarini qo'ydi.

- Demografik va madaniy oqibatlar uzoq muddatli bo'ldi: rus ko'chmanchilarining joylashishi, shaharlarning yevropalashuvi va mahalliy

elitani quyi bo'g'inga surish keyinchalik milliy harakatlar va 1916-yilgi qo'zg'olonlarning asosiy sabablaridan biriga aylandi.

• Umuman olganda, Farg'ona oblastidagi mustamlakachilik siyosati nafaqat o'sha davr iqtisodiy-siyosiy tuzumini shakllantirdi, balki keyingi davrlarda (shu jumladan sovet chegaralari va hozirgi kun chegaraviy nizolar) Farg'ona vodiysining murakkab etno-siyosiy xaritasiga chuqur ta'sir ko'rsatdi – bu Rossiya imperiyasining “bo'lib tashla va hukmronlik qil” tamoyilining uzoq muddatli merosi hisoblanadi.

FOYDALANGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Содиқов Ҳ., Шамсутдинов Р., Равшанов П., Усмонов Қ. **Ўзбекистоннинг янги тарихи. Биринчи китоб. Туркистон чор Россияси мустамлакачилиги даврида.** – Тошкент: Шарқ, 2000. (Асосий манба, бошқарув тизими ва Фарғона областига оид батафсил маълумотлар).
2. Шарифиддинов А. **Фарғона вилояти тарихидан лавҳалар (XIX аср охири – XX аср бошлари). 1-китоб.** – Тошкент: Наврўз, 2013. (Худудий тузилма ва маъмурий ўзгаришлар бўйича махсус тадқиқот).
3. Заорская В.В., Александер К.А. **Промышленные заведения Туркестанского края.** – Пг., 1915. (Иқтисодий ҳолат ва статистика, областьнинг саноат ривож).
4. Раупова М. **XIX аср охири – XX аср бошларида Фарғона области бошқарувининг меъёрий-ҳуқуқий асослари** // Interpretation and Researches. 2023. № (махсус мақола, низомлар ва ҳуқуқий ҳужжатлар таҳлили).
5. Губаева С. **Фарғона области аҳолиси ва этник таркиби (рус мустамлакачилиги даврида)** // Фарғона давлат педагогика институти материаллари (совет давридан олдинги тадқиқотлар асосида).

6. Зиёев Ҳ. **Туркистонда Россия тажовузи ва ҳукмронлигига қарши кураш.** – Тошкент: Шарқ, 1998. (Мустамлакачилик сиёсати ва қаршилиқ ҳаракатлари).

Ўзбекистон тарихи (умумий курс). – Тошкент: Шарқ, 2000–2005 йиллар нашрлари (бир неча жилд, Туркистон генерал-губернаторлиги бўлимлари).

7. Нуруллин Р.А. **Очерки истории Ферганской области в советский период** (лекин чор даврига оид кириш қисмлар). – Фарғона, 1980-йиллар (совет давридаги классик иш).

8. Муртазаева Р.Х. **История Узбекистана.** – Тошкент, 2005. (Умумий, лекин чор мустамлакачилиги бўлими).

9. Абдурахимов Б.А. ва бошқ. **Туркистон чор Россияси мустамлакачилиги даврида** (ўқув қўлланмалар ва тўпламлар, 2000–2010 йиллар).